

Засоби контекстуально-
синонімічного увиразнення
мовлення (тропи)

Поняття про увиразнення мовлення

Нормативна сталість мовлення може порушуватися з метою його увиразнення та надання йому експресивних властивостей на **різних структурних рівнях мови**, зокрема:

- **Звуковому** (звукові повтори, симетрія чергування складів у фразі);
- **Словесному** (індивідуальний словотвір, контекстуальні синоніми, експресивні слова);
- **Синтаксичному** (специфічні форми побудови фрази).

Увиразнення мови за допомогою тропів відбувається на словесному рівні.

Функції увиразнення МОВДЕННЯ

- **Зображувальна** – добір слів, які з найбільшою повнотою здатні дати уявлення про предмет;
- **Характерологічна** – особливості мови персонажів можуть охарактеризувати внутрішній стан людини, її соціальну чи територіальну приналежність, світогляд;
- **Оціночно-виражальна** – підбір слів, які виражають оціночне ставлення автора до зображуваного.

Поняття про контекстуально-синонімічне увиразнення

Контекстуальні синоніми – слова та вирази, які позначають предмет, вживаючись при цьому в невластивому для них, непрямому значенні.

Наприклад: лис, змія, лев – стосовно людини, голова – стосовно розумових здібностей людини.

Слово, що використовується в переносному значенні, позначається терміном «троп».

Спроможність слова ставати контекстуальним синонімом пов'язана з його багатозначністю, тобто явищем **полісемії**.

Поява поняття «троп»

Появу поняття «троп» пов'язують з елліністичною римською риторикою (Філоден, Цицерон, Гермоген та інші).

Тропи асоціювалися з такою словесною формою, яка ухиляється від загальноживаних і узвичаєних норм і служить для прикраси мовлення.

Проте вже в античності розуміли, що прикраса – не єдина функція тропів. Як вказував **Квінтіліан**, вживання слів у переносному розумінні збагачує словесне значення, реалізує ефект словесної несподіванки.

Квінтіліан –
римський
педагог, риторик

Основні тропи: епітет

Епітет – це слово, що вказує на одну з ознак предмета, який називається, і має на меті конкретизувати уявлення про нього. Його ще називають образним означенням, протиставляючи логічному означенню.

Основні тропи: епітет

Епітети бувають:

- **Характерологічні** – підкреслення найхарактернішої ознаки предмета;
- **Посилювальні** (напр. *«вечір стальовий», М. Рильський, «з неба бризки золотозоряні» Т. Осьмачка*);
- **Прикрашальні** – надання слову поетичності (напр. *«швидка хвиля»*).

За ознакою вживаності епітети можуть бути поділені на:

- **Постійні** – традиційно супроводжують означення предмета, закріплюючись за ним в межах певного художнього стилю.
Наприклад: *у фольклорі степ – завжди широкий, море – синє, вітер – буйний і т. д.*
- **Контекстуально-авторські** – виділяють рису, яка є характерною в предметі за певних обставин.
Наприклад: *«Проса покошено. Спустило тихе поле. // Холодні дні з високою блакиттю. // Не повернуть минулого ніколи: // Воно пройшло і вже здається миттю!» (М. Рильський).*

Основні тропи: порівняння

Порівняння – це троп, у якому один предмет, подія зіставляються з іншими, у яких ці особливості виявлені різко, яскраво.

Порівняння виконують зображальну і емоційно-оціночну роль.

У літературознавстві виділяють **прості, поширені, заперечувальні, порівняння-запитання**.

Простим порівнянням є таке, в якому порівнювані предмети зіставляються за однією або кількома однорідними ознаками.

Утворюються за допомогою сполучників *як, мов, немов, ніби, наче, нібито, начебто, гейби, буцім*. Безсполучниково:

- 1) за допомогою предиката: *подібний, нагадує, схожий, скидається;*
- 2) формою орудного відмінка: *блискавкою промайнула думка;*
- 3) опусканням сполучника: *«Книга — морська глибина» (Іван Франко).*

Основні тропи: порівняння

- **Розгорнені (поширені) порівняння** — це такі, у яких порівнювані предмети зіставляються за кількома ознаками.

Наприклад: «По обидва боки Руського потоку стояли два високі, але не круті гребені гір, неначе дві велетенські зелені хвилі на морі піднялися рядком, а далі збіглись до купи краями» (І. Нечуй-Левицький).

- **Особливість приєднального порівняння** у тому, що спочатку подається предмет, а потім вичерпна тема, яка стосується предмета.

Наприклад: «Як прихопився чоловік до борцю, як узяв тевкати, як коли добрий кінь із вагою під гору вдирає... Так і Іван: виїв борця та й віддихується-віддихується аж ізгоди говорить» (Лесь Мартович).

- **Заперечувальне** — це порівняння, побудоване не на зіставленні, а на протиставленні предметів. Ця форма порівняння найбільш типова для фольклорної поезії.

Наприклад: «Не китайкою покрились Козацькі очі, // Не вимили біле личко Слізоньки дівочі: // Орел вийняв карі очі // На чужому полі, // Біле тіло вовки з'їли, — // Така його доля» (Т. Шевченко)

Основні тропи: метафора

Метафорою називається слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності.

Основні тропи: метафора

Наприклад: вірш Є. Маланюка «Вічне»: «Досі сниться метелиця маю, // Завірюха херсонських вишень...»

Метафорами будуть виступати слова «метелиця» та «завірюха», оскільки в даному контексті вони вживаються не в прямому своєму значенні, а в переносному — для підкреслення й посилення того враження, яке справляє цвітіння вишень.

Можливі й різні **форми граматичного вираження метафори**. Найчастіше вона виражається дієсловом та його формами або ж прикметником (метафоричний епітет), внаслідок чого, зокрема, метафора, виражена іменником, сприймається дещо свіжіше.

Основні тропи: метафора

Виділяють чотири типи метафор, побудованих на:

- заміщенні живого живим: *«Тривого моя! Катерино! Ходім!»* (М.Вінграновський);
- заміщенні неживого неживим: *«тріумфальна висота»* (І. Калинець); *«Слово моє, сило моя, славо, // сльозо моя, гніванню ти мій»* (М.Вінграновський); *«Зерна роси»* (М. Шолохов);
- заміщенні неживого живим (уособлення або персоніфікація): *«Реве та стогне Дніпр широкий»* (Т. Шевченко); *«Цей ліс живий. У нього добрі очі. // Шумлять вітри у нього в голові»* (Л. Костенко);
- заміщенні живого неживим: *«Дівчатко — клинчатко, златава струна»* (С. Тельнюк).

Основні тропи: метонімія

Метонімія — це слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для даного слова предметом за своєю природою.

Наприклад: *«весь театр аплодував».*

«Театр» – це метонімія, оскільки, ми маємо на увазі те, що аплодував не театр, а глядачі, які в ньому знаходилися. При цьому поняття «театр» і «глядачі» перебувають у тісному взаємозв'язку, виступаючи як близькі за самою своєю природою, реально, а не умовно, як це має місце в метафорі.

Метонімічне зіставлення предметів відбувається не за ознакою їхньої подібності, а за ознакою їхньої **суміжності**, тобто належності їх до одного кола явищ.

Метонімія широко використовується у віршованому та прозаїчному мовленні як місткий зображувально-виражальний засіб.

Основні тропи: метонімія

Розрізняють такі різновиди метонімії:

- **Метонімія місця** (в основі — заміщення назви об'єкта вказівкою на місце його знаходження): «*Гомоніла Україна*» (Т. Шевченко); «*Борислав сміється*» (І. Франко). Особливий випадок — заміна назви вмістимого вказівкою на предмет, що вміщує його: «*Ми випили по кілька чарок, і моя голова з незвички трохи обважніла*» (В. Підмогильний).
- **Метонімія часу** (в основі — заміщення назви події вказівкою на час, коли вона відбувалася): «*Як і колись, так і тепер ти // Не спромоглась на гарний плід*» (В. Сосюра; йдеться про історію України).
- **Метонімія засобу** (в основі — заміщення назви дії вказівкою на знаряддя, яким вона була здійснена): «*Під дзвінкії струни гетьмани встають, // І прадіди в струнах бандури живуть*» (Л. Боровиковський).
- **Метонімія належності** (в основі — заміщення назви предмета вказівкою на ім'я його творця): «*Ти довго Шекспіра перекладав сьогодні*» (Є. Маланюк).
- **Метонімія матеріалу** (в основі — заміщення предмета вказівкою на матеріал): «*Купив князь пісню Боянову, // возложив йому гривну золоту на шию — // срібні гуслі озолотив, // попліч свого злотокованого стільця // усоболях возсадовив*» (І. Калинець).

Основні тропи: синекдоха

Синекдохою називається різновид метонімії, в якій відбувається перенесення значення з цілого на його окрему частку.

Наприклад: «З баталії в ліс не ховався. // В татарина коней в полях віднімав» (Л. Боровиковський), де слово «татарин» вжито в значенні «татари».

Синекдоху відносять до різновиду кількісної метонімії.

Як прийом творення словесного образу синекдоха відома з античності. Наприклад, Квінтіліан виокремлював шість її видів.

Основні тропи: синеκдоха

Найбільш уживаними є такі види синеκдохи:

- Вживання частини замість цілого: *«Плаче бідний та зітхає, // Сну не знають його очі» (М. Вороний); «Голова моя козацькая! Бувала ти у землях турецьких» (народна дума).*
- Вживання однини замість множини: *«І на оновленій землі // Врага не буде, супостата. // А буде син і буде мати» (Т. Шевченко); «Кругом Січі Запорожця Москаль облягає» (народна пісня про руйнування Січі).*
- Вживання виду замість роду: *«Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, сини Коперніка» (М.Рильський).*

Основні тропи: перифраз

Перифразом називається заміна прямого найменування предмета непрямым його означенням, даним у формі описового словесного зворота, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки.

Наприклад: «Над морем високо, на непорушній скелі, // Квіт чарівний на мертвому стеблі, // горить вогонь, — щоб у морській пустелі // знаходили дорогу кораблі» (Є. Плужник; мається на увазі маяк).

Перифраз - це різновид розгорнутої метонімії.

Виразність перифраза полягає в тому, що в його художній структурі завжди має місце елемент певної **загадки**, яку читачеві необхідно відгадати. Не останню роль у художній виразності цього прийому відіграє й елемент **словесного прикрашення** описуваного предмета.

При дотриманні певної міри перифраз може виступати як **засіб художнього увиразнення мови**.

Основні тропи: евфемізм

Евфемізм – слово або словесний зворот, що пом'якшує форму вираження висловлюваної думки.

Основні тропи: евфемізм

Як троп, тобто як засіб контекстуальної синонімії, евфемізм відносять до перифраза.

Найчастіше евфемізми вводяться до тексту твору з метою створення комічного враження, іноді з цензурних — етичних та ідеологічних міркувань.

Наприклад: «Є серед матеріалів характерний запис, як попервах чухраїнці свою культуру будували. Узялися дуже ретельно... А потім за щось завелись, зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів), та як ізчепились полемізувати... Полемізували, аж дивляться — у всіх кров тече... Тоді повставали й стогнуть:

— Якби ж знаття, що один одному голови попровалюємо, не бились би!» (О. Вишня).

Основні тропи: антономазія

Антономазією називається різновид метонімії, побудованої на вживанні власного імені замість загального.

Сутність антономазії ґрунтується на тому, що власне ім'я, найчастіше ім'я особи, що вирізняється якоюсь характерною ознакою або сталою належністю до певного явища, стає прикметою цієї ознаки або цього явища:

Цицерон — «красномовна людина»,

Плюшкін — «скупий»,

Марс — «війна» і т. д.

Більшість власних імен, що використовуються в загальному значенні, передають одночасно й емоційну оцінку.

Наприклад: «Ми переходили всі кола — // О, жоден дант того не бачив!» (Є. Маланюк).

Основні тропи: асоціонім

Асоціонім – троп, утворений шляхом переходу загальної назви у власну. Незвичність графічного зображення лексики з великої літери посилює чуттєво-образне сприймання літературного твору, спонукає читача до роздумів, пошуків художньої істини.

Серед асоціонімів виділяються три великі групи:

- асоціоніми-алегорії (*Мати Чиясь, Художник, Титан*);
- асоціоніми-символи (*Океан, Світло*);
- асоціоніми-референції (*Велика Армія, Героїня*).

Основні тропи: асоціонім

Кобза
р

Каменя
р

Основні тропи: іронія

Іронією називається слово або словесний зворот, що набувають змісту, прямо протилежного їхньому буквальному значенню.

Наприклад: у фейлетоні О. Вишні «Чухраїнці» таким виступає слово «лорди», котре стосовно нації чухраїнців, про яку тут ідеться, звучить явною насмішкою: «Чухраїнців було чимало: щось понад тридцять мільйонів, — хоч здебільша вони й самі не знали, хто вони такі суть...»

Як запитують було їх:

— Якої ви, лорди, нації?

Вони, почувавшись, відповідають:

— Та хто й зна... Живемо в Шенгеріївці. Православні».

Іронічна інтонація виявляє себе в контексті.

Антифразис — найпоширеніший різновид іронії як тропа. Рідше трапляються вирази, що мають форму так званого **астеїзма**, тобто схвалення у вигляді осуду.

Наприклад: у А. Чехова: «Собачонка нічого себе... Сердится, шельма... цуцьк такий...»

Найчастіше іронія використовується з метою створення комічного враження.

Основні тропи: гіпербола

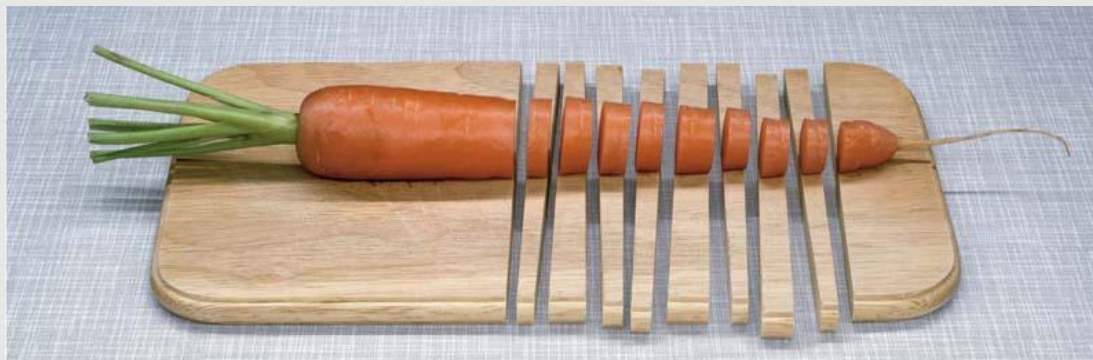
Гіперболою називається словесний зворот, в якому ознаки описуваного предмета подаються в надмірно перебільшеному вигляді з метою привернути увагу читача.

Наприклад:

«Давно, давно вже Київ панував. // Його церкви аж хмари зачіпали» (А. Метлинський);

«Шаровари шириною в Чёрное море» (М. Гоголь).

В основі гіперболи завжди лежить елемент певної абсурдності, різкого протиставлення здоровому глузду або суспільному досвіду. Гіпербола виступає як несподіванка, яка з великою силою руйнує автоматизм читацького сприйняття.

Основні тропи: літота

Літотою називається словесний зворот, в якому ознаки описуваного предмета подаються з надмірним їх применшенням.

Наприклад:

*«О прине́сьть як не надію, // То
крихту рідної землі: // Я притулю
до уст її // І так застигну, так
зомлію» (О.Олесь);*

*«Такой маленький рот, что
больше двух кусочков никак
не может пропустить» (М. Гоголь).*

Літота виступає як троп, протилежний гіперболі.